

Joanna Kostecka • Janusz R. Mroczek

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA ROLNIKÓW A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH PODKARPACIA

Joanna Kostecka, dr hab. – Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie w Stalowej Woli,
Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II
Janusz R. Mroczek, dr inż. – Uniwersytet Rzeszowski

adres korespondencyjny:

KUL im. Jana Pawła II
Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie w Stalowej Woli
37-450 Stalowa Wola, ul. Ofiar Katynia 6
e-mail: jkosteck@univ.rzeszow.pl

ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS OF FARMERS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE PODKARPACIE REGION

SUMMARY: Even until recently, industry and intensive agriculture were held responsible for degradation of the environment. Currently, it is clear that a significant part of the damages is generated by individual citizens because, after summing up their 'little' environmentally negative impacts, significant antropopressions are observed. Social pressures to abandon everyday practices that damage the environment are to be expected not only on the part of urban area inhabitants but rural area dwellers as well.

The objective of the paper is to discuss conditions for implementing the concept of sustainable development in rural areas of the Podkarpacie Voivodship. Furthermore, the level of the farmers' knowledge about sustainable development and environmental agriculture programs is discussed. Finally, reasons for implementation of the sustainable development principles in everyday practice are discussed in the paper.

KEY WORDS: sustainable development of rural areas, Podkarpacie Voivodship, questionnaire research

Wstęp

Wobec narastających kryzysów współczesności, a zarazem niewystarczającego stanu zrozumienia roli środowiska przyrodniczego dla jakości życia ludzkiego i przetrwania cywilizacji, istnieje potrzeba pilnej ekologizacji nauki, techniki i globalnej świadomości człowieka. Ekologizację należy rozumieć jako konieczność wprowadzania prośrodowiskowych zmian we wszystkich dziedzinach działań ludzkich. Prośrodowiskowe działania powinny się koncentrować przede wszystkim na zapobieganiu, ale także na eliminowaniu i kompensowaniu zagrożeń antropogenicznych. Do tych największych należy zaliczyć: degradację atmosfery, zanieczyszczenie i niedobór wód, kurczenie się zasobów gleb i pogarszanie ich jakości, zanikanie szaty roślinnej i ubożenie świata zwierzęcego oraz nadmierną chemizację środowiska.

Jeszcze stosunkowo niedawno odpowiedzialnością za degradację środowiska obarczano kolejno wielki przemysł i intensywne rolnictwo. Obecnie coraz częściej podkreśla się znaczenie szkód powodowanych przez pojedynczych obywateli, ponieważ po zsumowaniu ich „drobnych” negatywnych środowiskowo oddziaływań, powstają potężne antropopresje.¹

Ograniczenie sumujących się negatywnie starych przyzwyczajeń jest stosunkowo proste, ale wymaga dużej uwagi i samozaparcia, a przede wszystkim upowszechnienia pojęcia retardacji, czyli spowolnienia materialnego przekształcania świata. W powszechnej retardacji uczestniczyć powinni wszyscy obywatele w różnych grupach wiekowych. Pozytywnych rezultatów rezygnacji z dotychczasowego, niefrasobliwego traktowania zasobów przyrody należy oczekiwać nie tylko od obywateli miast, ale także mieszkańców terenów wiejskich.

Pedagodzy, nauczyciele, wychowawcy, a także na przykład doradcy rolnika często nie rozumieją, jak ważne znaczenie w wychowaniu dzieci i młodzieży, a także oddziaływaniu na ludzi dorosłych ma obecnie edukacja ekologiczna i szerzej pojęta edukacja dla zrównoważonego i trwałego rozwoju. Pilne budzenie świadomości ekologicznej i dla zrównoważonego rozwoju, powinno więc dotyczyć nie tylko dzieci i młodzieży, ale także dorosłych. Jeśli tak nie będzie, to wysiłki i zaangażowanie edukatorów środowiskowych nie przyniesie oczekiwanych efektów w konfrontacji z konformistycznym stylem życia. W działaniach tych poszukiwanie ciekawych i innowacyjnych zachowań² powinno odgrywać waż-

¹ H. Skowron, *Trochę o prywatnym spalaniu*, „Przegląd Komunalny” 2004 nr 10, s. 28-29; Z. Hałat, *Jak traktujemy siebie trując środowisko? Zarys zanieczyszczeń*, w: *Ekologia społeczna – psychologiczne i społeczne uwarunkowanie postaw*, Wyd. Stowarzyszenie Ekopsychologia, Kraków 2004, s. 27-29.

² J. Kostecka, *Badania nad dżdżownicami i wermikulturą w edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Zesz. Probl. Post. Nauk. Roln. 2004 nr 498, s.11-25.

nią rolę, co będzie także bardzo istotne jako działanie wpisujące się w Dekadę edukacji dla zrównoważonego rozwoju ogłoszoną przez UNESCO na lata 2005-2014.³

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie uwarunkowań realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa w przyrodniczo-społecznej sytuacji województwa podkarpackiego, ze szczególnym uwzględnieniem stanu świadomości rolników w zakresie wybranych aspektów wiedzy o zrównoważonym rozwoju i programach rolno-środowiskowych, a także zaprezentowanie przyczyn podejmowania wysiłku stosowania zasad zrównoważonego rozwoju w codziennej praktyce życiowej.

1.

Material i metoda

Stan wiedzy i zachowania rolników badano metodą ankiety kierowanej,⁴ zawierającej 16 pytań. Objęto nią 100 rolników, wybranych losowo wśród odwiedzających IX Regionalną Wystawę Zwierząt Hodowlanych w Boguchwale koło Rzeszowa. Ankietowanych podzielono ze względu na płeć i wykształcenie. Wyniki analizowano z zastosowaniem oprogramowania Excel.

2.

Charakterystyka obszarów wiejskich regionu Podkarpacia

Województwo podkarpackie, o obszarze 17 884 km², zamieszkuje ponad 2 mln mieszkańców. W porównaniu z innymi obszarami kraju charakteryzuje się odmiennymi formami gospodarowania, które wynikają ze zróżnicowanych warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, a także historycznych. Pod względem powierzchni i liczby ludności zajmuje odpowiednio 11 i 9 miejsce w kraju. W regionie podkarpackim obszary wiejskie zamieszkuje około 60% ogólnej liczby mieszkańców. Problemy związane z rozwojem wsi i rolnictwa są więc w tym regionie szczególnie istotne, a wynikają ze specyfiki rozdrobnionej struktury agrarnej. Większość gospodarstw rolnych (83,4%) nie przekracza 5 ha. Produkcja rolnicza ma charakter wielokierunkowy. Poważny problem w województwie stanowią też grunty niezagospodarowane rolniczo. Odłogi i ugory stanowią 17,6% ogólnej powierzchni gruntów rolnych.⁵

³ M.J. Pigozzi, *UNESCO and The International Decade of Education for Sustainable Development (2005-2015)*. Connect. UNESCO International Science, Technology & Environmental Education Newsletter. 2003 Vol.XXVIII No. 1-2, p.1-7; J. Kostecka, *Dekada Edukacji (2005-2014) na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Zesz. Nauk. Poł.-Wsch. Oddziału PTiE i PTG 2006 z. 7, s. 45-52.

⁴ M. Haffer, *Ankieta i wywiad jako metody opinii konsumentów o produktach*, PWE, Warszawa 2004, s. 94-97.

⁵ *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego*, GUS, Rzeszów 2006.

Obszar województwa podkarpackiego jest bardzo zróżnicowany, zarówno pod względem ukształtowania terenu, jak i budowy geologicznej, co decyduje między innymi o klimacie, bogactwie flory i fauny, glebach i zasobach kapitału naturalnego. Wartość przyrodnicza, a w szczególności występowanie na znacznych obszarach unikatowych i bardzo rzadkich w skali kraju elementów przyrody stawiają województwo na jednym z czołowych miejsc w Polsce. W wyniku realizacji przedsięwzięć proekologicznych nastąpiła tu także wyraźna poprawa stanu środowiska przyrodniczego, co powoduje, że podkarpackie zaliczane jest obecnie do obszarów o dobrej kondycji ekologicznej.

Dla ludności wiejskiej województwa podkarpackiego rolnictwo jest istotnym elementem działalności zarobkowej, a wśród rolników obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania nowymi sposobami gospodarowania, w tym produkcją żywności ekologicznej.⁶ Szczególnego znaczenia zaczynają więc nabierać proekologiczne metody gospodarowania obszarami wiejskimi. W tych działaniach pomocne stają się także programy rolno-środowiskowe, na których wdrażaniu najbardziej mogą zyskać gospodarstwa małe, właśnie charakterystyczne dla większości na Podkarpaciu. Wzrost liczby gospodarstw ekologicznych, tworzenie sieci dystrybucji i przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego powinny sprzyjać tworzeniu nowych miejsc pracy oraz stanowić szansę rozwoju dla danego regionu.

Na przeszkodzie takiego kierunku rozwoju stoi jednak niski poziom wykształcenia rolników. Jedynie 2,5% producentów rolnych legitymuje się wykształceniem wyższym, a ponad 50% właścicieli gospodarstw posiada tylko wykształcenie podstawowe.⁷ Tymczasem, jak wskazują wyniki badań, to właśnie wykształcenie jest jednym z głównych czynników pozytywnie wpływających na zachowania rolników i efektywność produkcji w zmiennych warunkach gospodarowania.⁸

Rozwój obszarów wiejskich należy realizować poprzez kojarzenie celów ekonomicznych z ekologicznymi, co umożliwi rozwiązywanie problemów społeczno-gospodarczych w zgodzie z koncepcją zrównoważonego rozwoju, która nie zakłada istotnych zmian w sferze struktury agrarnej i koncentracji gospodarstw rolnych. Wysoką efektywność można uzyskać również w gospodarstwach typowych dla regionu Podkarpacia, kładąc nacisk na metody produkcji przyjazne środowisku. Ekologizacja rolnictwa jest tu jak najbardziej uzasadniona, gdyż tereny Podkarpacia posiadają znaczny potencjał produkcyjny, szczególnie w zakresie realizacji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W oparciu o przestrzenny układ walorów i zasobów środowiska regionu oraz potencjał produkcyjny gospodarstw rolnych może ona obejmować nie tylko rozwój rolnictwa

⁶ W. Podyma, *Rynek żywności ekologicznej w Polsce i na świecie*, Departament Hodowli i Ochrony Roślin, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Prezentacja na Ekogali, Rzeszów 2007.

⁷ W. Tabasz, *Szanse i zagrożenia dla rozwoju wsi podkarpackiej w kontekście nowoczesnych koncepcji ekorozwoju*, w: *Ekologia i ochrona środowiska a wybrane aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego*, red. J. Krupa, J. Strojny, W. Tabasz, Wyd. Instytut Gospodarki WSiZ, Rzeszów 2005, s. 75-84.

⁸ B. Klepacki, *Wykształcenie jako determinanta zachowań produkcyjnych rolników w okresie przemian gospodarczych w Polsce*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1997 nr 1, s. 82-94.

ekologicznego i zrównoważonego czy rozwój agroturystyki, ale także usługi na rzecz ochrony środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego wsi.⁹ Istotną rolę w realizacji tych zamierzeń odgrywa czynnik ludzki wraz z jego szczególną cechą – stanem świadomości ekologicznej.

3.

Programy rolno-środowiskowe a zrównoważony rozwój rolnictwa

Rolnictwo jest jedną z najstarszych gałęzi produkcji materialnej człowieka. Przez ostatnie dziesięciolecia utrwalił się model rolnictwa intensywnego, charakteryzujący się funkcjonowaniem wysoko wyspecjalizowanych gospodarstw, w których produkcja nastawiona jest na maksymalizację zysku. Nie ulega wątpliwości, że w takiej postaci rolnictwo, obok przemysłu, motoryzacji i urbanizacji, przyczynia się do pogarszania jakości środowiska przyrodniczego. Jako przykłady można podać chemizację produkcji rolnej¹⁰ oraz nadmierną emisję związków azotu i fosforu pochodzących z produkcji zwierzęcej.¹¹

W Polsce nadal obserwuje się działania na rzecz dalszej intensyfikacji rolnictwa. Realizacja tych zamierzeń podyktowana jest chęcią uzyskiwania większych efektów ekonomicznych. Wobec unijnej tendencji do traktowania terenów wiejskich jako sprzyjających ochronie bioróżnorodności ekosystemów otwartych, jednym z celów obecnej, proekologicznej polityki naszego państwa jest ograniczenie negatywnego wpływu tej gałęzi gospodarki na środowisko przyrodnicze. Ochrona zasobów środowiska przyrodniczego, wykorzystywanych w rolnictwie, powinna być oparta przede wszystkim na prewencji, czyli na przestrzeganiu obowiązującego prawa.

Obecnie priorytetem staje się upowszechnianie metod produkcji przyjaznych środowisku. W kształtowaniu i zarządzaniu obszarami przyrodniczo-rolniczymi szczególnego znaczenia nabierają metody działań prośrodowiskowych. Rolnictwo ekologiczne i rolnictwo zrównoważone przestało być więc postrzegane jako mało wydajne i ekstensywne. Wręcz przeciwnie, rozumie się coraz szerzej fakt, że stwarza ono jednocześnie zarówno możliwość produkcji żywności wysokiej jakości, jak i poprawy stanu środowiska przyrodniczego.¹²

⁹ J. Kostecka, J.R. Mroczek, *Trwały i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Podkarpacia*, w: *Widzieć – oceniać – działać. Wieloaspektowość badań naukowych*, red. J. Zimny, Wyd. Instytut Teologiczny, Sandomierz 2006, s. 403-418.

¹⁰ E. Gorlach, *Chemizacja rolnictwa – zło czy dobro?* „Aura” 2002 nr 11, s. 14-16.

¹¹ K Banaś, *Produkcja drobiarska a zrównoważony rozwój środowiska naturalnego w Polsce południowo-wschodniej*, w: *Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie*, red. S. Czaja, Biblioteka Ekonomia i Środowisko 2005 nr 33, s. 21-26; J. R. Mroczek, *Problemy ekologiczne spowodowane intensyfikacją produkcji zwierzęcej*, „Przegląd Hodowlany” 2001 nr 11, s. 5-6.

¹² A. Kuczuk, *Polityka rolno-środowiskowa jako instrument wspierający rozwój zrównoważonego rolnictwa – wybrane problemy*, w: *Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie*, red. S. Czaja, Biblioteka Ekonomia i Środowisko 2005 nr 33, s. 270-279.

Konwencjonalne rolnictwo stwarza wiele zagrożeń dla środowiska, a konieczność poszukiwania sposobów zapewniających tworzenie zharmonizowanego systemu funkcji i rozwoju obszarów wiejskich wynika z Konstytucji RP,¹³ gdzie zapisano powiązanie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju z filozofią *sustainable development*, co, niestety, nie jest ogólnie znane.¹⁴

Zrównoważona gospodarka rolna powinna obejmować wszelkie działania na obszarach przyrodniczo-rolniczych zmierzające do poprawy stanu środowiska oraz jakości życia mieszkańców wsi. Jest to zarządzanie zasobami rolnictwa umożliwiające pogodzenie zaspokojenia potrzeb żywnościowych z zachowaniem w dobrym stanie zasobów środowiska. Według Zegara¹⁵, zrównoważony rozwój obszarów wiejskich powinien być podporządkowany tworzeniu warunków do zapewnienia ludności wiejskiej pracy oraz zachowaniu pożądanej jakości środowiska przyrodniczego. Sołtysiak¹⁶ uważa, że zrównoważony rozwój obszarów wiejskich ma na celu utrzymanie, a nawet powiększenie potencjału produkcyjnego rolnictwa, powinien jednak pociągać za sobą wprowadzanie przyjaznych środowisku technologii produkcji. W tej płaszczyźnie także bardzo wiele zależy od kierunków rozwoju nauki i edukacji, bo koncepcje na prośrodowiskową intensyfikację produkcji rolniczej już istnieją i należy je tylko udoskonalać.¹⁷

Realizując koncepcję zrównoważonego rozwoju w rolnictwie, Unia Europejska dąży nie tylko do polepszenia stanu zasobów naturalnych i wielofunkcyjnego rozwoju wsi, ale także do powszechnego spełniania wymogów organizacji międzynarodowych. Dotychczasowy model rolnictwa europejskiego oparty na subsydiowaniu produkcji jest krytykowany za zbyt ni protekcjonizm, który powoduje zniekształcenie mechanizmów rynkowych. Chcąc uniknąć zastrzeżeń dotyczących praktyk nieuczciwej konkurencji, kraje członkowskie kierują płatności na cele środowiskowe oraz ekstensyfikację produkcji, co ma przyczynić się do zbilansowania rynku produkcji rolnej.¹⁸

Realizacja wielofunkcyjnego modelu rolnictwa jest jednym z założeń trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju. Wspieranie tych tendencji musi pozostać w równowadze ze wzrastającymi wymogami ochrony środowiska oraz z zachowaniem walorów krajobrazowych i kulturowych wsi. W tym zakresie kluczową rolę pełnią programy rolno-środowiskowe. Mają one za zadanie pomóc we wdra-

¹³ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Kancelaria Sejmu RP, Warszawa 1997.

¹⁴ J. Kostecka, *Badanie znajomości pojęcia zrównoważonego i trwałego rozwoju*, Zeszyty Naukowe Południowo-Wschodniego Oddziału PTIE i PTG, Rzeszów 2007 z. 9, s. 54-60.

¹⁵ J. S. Zegar, *Kierowanie zrównoważonym rozwojem społeczno-gospodarczym*, Monografie i Opracowania nr 522, SGH, Warszawa 2003, s. 205-206.

¹⁶ U. Sołtysiak, *Rolnictwo ekologiczne – historyczny przegląd metod*, w: *Rolnictwo Ekologiczne. Od teorii do praktyki*, red. U. Sołtysiak, Stowarzyszenie Ekoland, Warszawa 1993, s. 111.

¹⁷ A. Kuczuk, *Rolnictwo zrównoważonego rozwoju – doświadczenia na przykładzie województwa opolskiego*, [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: www.kee.ae.wroc.pl/konferencja/referaty/kuczuk.pdf [Data wejścia: 25-11-2007].

¹⁸ K. Kościszewski, *Programy rolno-środowiskowe jako szansa wdrażania rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich w Polsce*, w: *Regionalne strategie rozwoju zrównoważonego*, red. S. Kozłowski, Wyd. Ekonomia i Środowisko 2004, s. 397-407.

zaniu europejskiej sieci ekologicznej NATURA 2000¹⁹, stanowiąc od początku wprowadzania korzystną alternatywę w stosunku do rolnictwa konwencjonalnego.

Zasadniczym celem działań rolno-środowiskowych jest promocja systemów przyjaznych środowisku. W programach tych po raz pierwszy przywiązuje się wagę do podtrzymywania relacji pomiędzy gospodarką rolną a dziką przyrodą, podkreślając potrzebę zachowania tożsamości kulturowej wsi. Programy rolno-środowiskowe traktują rolnictwo i rolnika nie tylko jako producenta żywności, lecz także jako kreatora i opiekuna nowych wartości przyrodniczych.²⁰

Zgodnie z Kodeksem Dobrej Praktyki Rolniczej, realizacja celów zrównoważonego rolnictwa wymaga wysokiej świadomości ekologicznej całego społeczeństwa, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zamierzenia samych rolników w kwestii ich odpowiedzialności za stan środowiska na obszarach wiejskich. Ekologizacja rolnictwa wiąże się jednak także ze świadomym kształtowaniem prawidłowych stosunków społeczno-przyrodniczych, w płaszczyznach okołorolniczych to rolnictwo obsługujących (od reagujących na nowe trendy fabryk maszyn rolniczych po przestawianie się głównych potentatów nawozowych także na produkcję nawozów naturalnych). Szczególnego znaczenia nabiera tutaj wdrażanie znajomości zasad zrównoważonego rozwoju, w tym zasady trwałości.²¹ Wychodzi jej naprzeciw, zatwierdzony przez Radę Ministrów, *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013*.²²

Obecnie programy rolno-środowiskowe mogą być realizowane na terenie całej Polski i obejmują osiem pakietów (rolnictwo zrównoważone, rolnictwo ekologiczne, ekstensywne trwałe użytki zielone, ochrona cennych siedlisk przyrodniczych, zachowanie lokalnych odmian roślin uprawnych, ochrona ras rodzimych zwierząt gospodarskich, ochrona gleb i wód oraz strefy buforowe). Wymienione pakiety zawierają 38 wariantów działań o charakterze rolno-środowiskowym (tabela 1).

Celem zrównoważonego rolnictwa jest wprowadzenie do praktyki rolniczej planowania środowiskowego. W koncepcję zrównoważonej gospodarki rolnej idealnie wpisuje się rolnictwo ekologiczne, mające znacznie dłuższą tradycję. Jest to całościowy system gospodarowania, wspierający między innymi bioróżnorodność, naturalne cykle biologiczne i biologiczną aktywność gleby. Nadrzędnym celem takiej formy działalności jest produkcja żywności wysokiej jakości, przy jednoczesnym zachowaniu równowagi biologicznej w środowisku przyrodniczym. Jednym z istotnych działań na rzecz budowania i funkcjonowania rynku żywności wyso-

¹⁹ *Sieć Natura 2000, 10 pytań – 10 odpowiedzi*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004.

²⁰ M. Kilar, J. Kilar, *Rola programów rolno-środowiskowych w rozwoju obszarów wiejskich*. Prace Naukowo-Dydaktyczne PWSZ, Krosno 2006, z. 20, s. 7-13; J. Zientek-Varga, *Programy rolno-środowiskowe*, „Aura” 2004 nr 8, s. 28.

²¹ S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Wyd. KUL, Lublin 2005, s. 45-47.

²² *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: Strona www.gci.nadbugiem.pl/pliki/prow.pdf [Data wejścia: 27-06-2007].

Tabela 1

Schemat krajowego programu rolno-środowiskowego

Pakiet	Działania rolno-środowiskowe
Rolnictwo zrównoważone	Ograniczenie nawożenia naturalnego i mineralnego oraz przestrzeganie zasad płodozmianu roślin
Rolnictwo ekologiczne	Stosowanie metod produkcji ekologicznej w uprawach: rolniczych, sadowniczych, zielarskich oraz na trwałych użytkach zielonych
Ekstensywna gospodarka na trwałych użytkach zielonych	Wykaszanie traw na łąkach i ekstensywny wypas zwierząt na pastwiskach oraz ochrona siedlisk lęgowych ptaków
Ochrona cennych siedlisk przyrodniczych	Ochrona przed dewastacją rolniczą: mechowisk, szuwarów, oczek wodnych i naturalnych łąk
Zachowanie lokalnych odmian roślin uprawnych	Produkcja towarowa lokalnych odmian roślin uprawnych oraz produkcja nasienna, w tym na zlecenie banku genów
Ochrona rodzimych ras zwierząt gospodarskich	Utrzymanie hodowli rodzimych ras: bydła, trzody chlewnej, koni, owiec i drobiu oraz linii hodowlanych pszczół i ryb zagrożonych wyginieciem
Ochrona gleb i wód	Stosowanie międzyplonów i wsiewek poplonowych w celu zwiększenia udziału gleb z okrywą roślinną
Strefy buforowe	Tworzenie śródpolnych miedz i zadrzewionych pasów

Źródło: *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: www.gci.nadbugiem.pl/pliki/prow.pdf [Data wejścia: 27-06-2007].

kiej jakości jest ponownie edukacja prośrodowiskowych obywateli-konsumentów.²³

Rolnictwo ekologiczne realizuje równocześnie wiele celów społeczno-gospodarczych. Przyczynia się do zmniejszenia poziomu produkcji, przez co sprzyja ograniczeniu zjawiska nadprodukcji, a z uwagi na dużą pracochłonność ogranicza też zjawisko bezrobocia na obszarach wiejskich. Ponadto wzbogaca różnorodność krajobrazu, ochrania tereny przyrodniczo cenne oraz sprzyja kształtowaniu ekologicznych zachowań wśród mieszkańców wsi.²⁴

Głównym motorem promocji ekologicznych metod produkcji powinien być wzrost świadomości ekologicznej wśród rolników, jak i konsumentów żywności. Rolnictwo ekologiczne w Polsce zostało usankcjonowane w 2001 roku ustawą sejmową.²⁵ Obecnie obowiązuje nowa ustawa, która określa wymogi stawiane

²³ J. Kostecka, *Dekada edukacji dla zrównoważonego i trwałego rozwoju (2005-2014)*, Eko-gała [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: www.wrota.podkarpacie.pl/rolnictwo/ekogala [Data wejścia: 25-06-2007]; Consumer Citizenship Network, [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: www.hihm.no/concilt [Data wejścia: 25-06-2007].

²⁴ S. Gryzień, *Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce*, „*Wieś i Rolnictwo*” 1997 nr 2, s. 187-202.

²⁵ Ustawa z 16 marca 2001 r. o rolnictwie ekologicznym (Dz.U. nr 38, poz. 452).

gospodarstwem ekologicznym, precyzuje system kontroli certyfikacji oraz reguluje obrót produktami ekologicznymi.²⁶

Województwo podkarpackie posiada dobre warunki do prowadzenia produkcji rolniczej metodami ekologicznymi, które stają się dobrą propozycją dla małych i średnich gospodarstw rolnych. Rozdrobnienie gospodarstw i duże nadwyżki siły roboczej na Podkarpaciu stanowią mogą obecnie nowe szanse, których wykorzystanie zależy od inwestowania w kapitał ludzki i infrastrukturę instytucjonalną. Obserwuje się bardzo intensywny rozwój gospodarstw ekologicznych, w porównaniu z rokiem 1999, gdy na terenie województwa funkcjonowały dwa gospodarstwa ekologiczne posiadające certyfikat. Obecnie są 852 gospodarstwa z certyfikatem lub w okresie konwersji (tabela 2).

Tabela 2

Liczba gospodarstw prowadzących produkcję ekologiczną

Województwo	Liczba gospodarstw z certyfikatem (2004 rok)	Liczba gospodarstw z certyfikatem i w okresie przekształcenia (2005 rok)
Dolnośląskie	197	393
Kujawsko-pomorskie	89	140
Lubelskie	393	733
Lubuskie	66	190
Łódzkie	71	174
Małopolskie	697	1191
Mazowieckie	434	849
Opolskie	26	36
Podkarpackie	430	852
Podlaskie	207	483
Pomorskie	66	181
Śląskie	47	93
Świętokrzyskie	547	787
Warmińsko-mazurskie	244	432
Wielkopolskie	70	201
Zachodniopomorskie	176	405
Razem	3760	7140

Źródło: Podkarpacki Urząd Marszałkowski w Rzeszowie [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: www.wrota.podkarpackie.pl/pl/rolnictwo/ekologia [Data wejścia: 15-06-2007].

Rolnictwo ekologiczne, z wielu względów ogólnospołecznych, musi mieć duże możliwości rozwoju, co powinno znaleźć przełożenie na wielopłaszczyznowe działania decydentów. Ich poparcie jest niezbędnym warunkiem wykorzystania szansy ocalenia walorów polskich środowisk wiejskich i prowadzenia szerokiej i efektywnej działalności na rzecz poprawy świadomości ekologicznej mieszkańców wsi. Warto zatem propagować ekologiczne metody produkcji rolniczej, szczególnie na terenie Podkarpacia, regionu odznaczającego się specyficznymi walorami wynikającymi z wartości środowiska przyrodniczego.

²⁶ Ustawa z 1 maja 2004 r. o rolnictwie ekologicznym (Dz.U. nr 93. poz. 898).

Konwencja o różnorodności biologicznej, ogłoszona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 roku, nakłada na nasz kraj obowiązek zachowania różnorodności roślin i zwierząt na obszarach użytkowanych rolniczo. Wynika z tego, że poza wolno żyjącymi gatunkami roślin i zwierząt obejmuje ona także wytworzone przez hodowców odmiany uprawne roślin i rasy rodzime zwierząt gospodarskich. Bioróżnorodność terenów rolniczych regionu Podkarpacia należy do najbogatszych w naszym kraju. Szansą na zachowanie lokalnych odmian roślin uprawnych i rodzimych ras zwierząt gospodarskich jest kontynuacja tradycyjnych form gospodarowania. Zaslugują one na zachowanie w gospodarstwach ekologicznych i agroturystycznych, gdzie ich użytkowanie, obok funkcji produkcyjnej, może pełnić rolę edukacyjną. W przypadku zwierząt ras rodzimych zostały opracowane 32 programy ochrony zasobów genetycznych, które obejmują 80 ras, rodów i linii hodowlanych. Realizatorami tych programów hodowlanych są hodowcy utrzymujący zwierzęta chronionej populacji oraz organizacje prowadzące księgi dla danego gatunku.²⁷

Tereny województwa podkarpackiego odznaczają się dużym udziałem naturalnych pastwisk w strukturze użytków rolnych, zlokalizowanych w czystym, nieskażonym środowisku. Wspomniane walory przyrodnicze można lepiej wykorzystać rolniczo, gdyż istnieją tu doskonałe warunki do produkcji wysokiej jakości produktów zwierzęcych. Chów ras rodzimych może stać się rozwiązaniem dla gospodarstw drobnotowarowych, położonych w rejonach podgórskich, posiadających z reguły gorsze zaplecze paszowe. Przykładem może być koń huculski, będący elementem krajobrazu Bieszczadów i z powodzeniem wykorzystywany w promocji regionu.

Działania rolno-środowiskowe stwarzają możliwość produkcji żywności wysokiej jakości i poprawy stanu środowiska przyrodniczego. Wśród rolników obserwuje się wzrost zainteresowania produkcją żywności ekologicznej i tradycyjnym przetwórstwem spożywczym oraz promocją własnych produktów regionalnych. Jednak wspomniane działania nie będą miały szansy powodzenia, jeżeli zaniedbana zostanie sfera edukacji ekologicznej rolników i mieszkańców obszarów wiejskich.

4.

Omówienie badań ankietowych dotyczących świadomości ekologicznej rolników

Wyniki ankiety mogą wskazywać na stosunkowo wysokie obycie respondentów wybranych wśród zwiedzających IX Regionalną Wystawę Zwierząt Hodowlanych w Boguchwale koło Rzeszowa z terminologią filozofii zrównoważonego rozwoju. Aż 78% ankietowanych deklarowało, że zna pojęcie „zrównoważony

²⁷ J. Krupiński, E. Martynik, Z. Reklewski, *Stan i perspektywy ochrony zasobów genetycznych w Polsce*, „Przegląd Hodowlany” 2003 nr 9, s. 1-10.

rozwój” (w tym 76% ankietowych twierdziło, że go rozumie). Deklarowana znajomość terminu i jego prawidłowe rozumienie rosło wyraźnie wraz z poziomem wykształcenia. Większość respondentów deklarowała także znajomość zapisu i odwoływania się do zrównoważonego rozwoju w Konstytucji RP. Uzyskane wyniki wskazują wyraźnie na wykształcenie jako czynnik różnicujący odpowiedzi (tabela 3).

Tabela 3

Znajomość pojęcia „zrównoważony rozwój” wśród badanych rolników oceniona w zależności od płci i wykształcenia

Pytanie	Płeć				Wykształcenie								Ogółem	
	Kobiety		Mężczyźni		Podstawowe		Zawodowe		Średnie		Wyższe			
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
Czy jest ci znane pojęcie zrównoważonego rozwoju?	83	17	75	25	50	50	79	21	80	20	93	7	78	22
Czy rozumiesz to pojęcie?	83	17	72	28	(-)	100	63	37	80	20	100	-	76	24
Czy wiesz, że Konstytucja RP zawiera zapisy dotyczące zrównoważonego rozwoju?	61	39	69	31	50	50	53	47	80	20	86	14	66	34

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety.

Część pytań ankiety przygotowano w celu stwierdzenia, czy rolnicy, robiąc zakupy, zastanawiają się, w jaki sposób kupowane produkty oddziałują na środowisko i czy zgodziliby się płacić drożej za produkty „przyjazne” środowisku? Na oba pytania ponad 60% respondentów odpowiedziało, że tak (tabela 4).

Tabela 4

Badani rolnicy jako świadomi konsumenci

Pytanie	Płeć				Wykształcenie								Ogółem	
	Kobiety		Mężczyźni		Podstawowe		Zawodowe		Średnie		Wyższe			
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
Czy robiąc zakupy, zastanawiasz się, w jaki sposób kupowane produkty oddziałują na środowisko?	56	44	66	34	-	100	53	47	67	33	57	43	62	38
Czy zgodziłbyś się płacić drożej za produkty „przyjazne” środowisku?	72	28	62	38	50	50	53	47	60	40	71	29	66	34

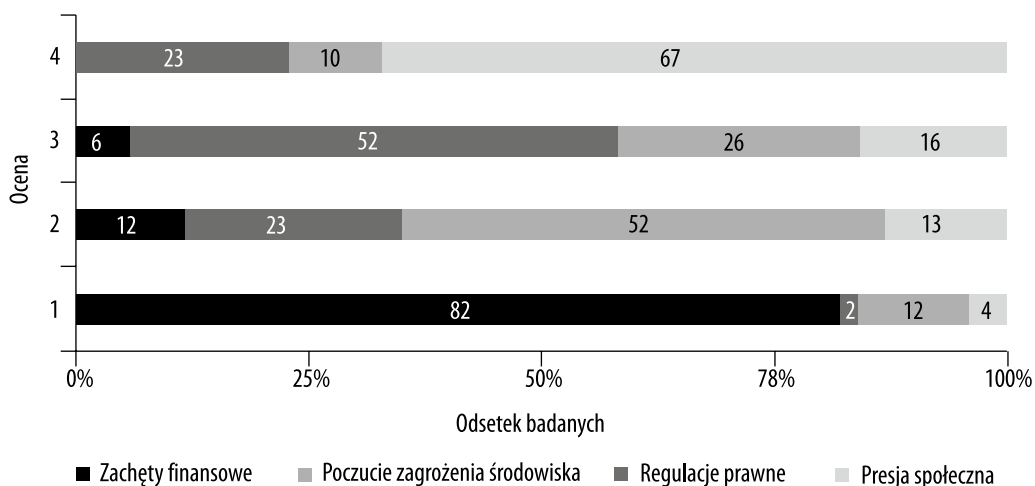
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety.

Wydaje się jednak, że wśród rolników z wykształceniem podstawowym żaden nie zastanawiał się nad tym, w jaki sposób kupowane przez niego produkty oddziałują na środowisko. Nie jest to pozytywne zjawisko – bo to, co kupuje się, może oddziaływać niekorzystnie na poszczególne zasoby środowiska i nasze życie, zarówno podczas wytwarzania danego produktu, jak i jego użytkowania oraz może być szczególnie niebezpieczne w formie odpadu. Dlatego na świecie bardzo mocno rozwijany jest obecnie ruch świadomego konsumenta, w którego prośrodowiskowych wyborach widziana jest szansa przekierowywania świata w stronę zrównoważonego rozwoju.

Ankietowanym zadano także pytanie: co skłoniłoby Cię do wysiłku stosowania zasad zrównoważonego rozwoju w codziennej praktyce życiowej? Odpowiedzi udzielano, szeregując je według stopnia ważności, przypisując wagę 1 temu czynnikowi, który uważano za najważniejszy, 2 – drugiemu w kolejności i analogicznie postępując w stosunku do pozostałych czynników. Za najważniejszy czynnik skłaniający badanych rolników do prośrodowiskowych zachowań codziennych można uznać – zachęty finansowe. Poczucie zagrożenia zyskało także stosunkowo wielu respondentów jako drugi z kolei czynnik decydujący o podejmowaniu działań prośrodowiskowych, podobnie jak regulacje prawne, wymieniane najliczniej poprzez wskazywanie na 3 miejscu. Rolnicy nie są widać otoczeni dobrymi przykładami działań na rzecz ochrony środowiska, o czym świadczą może fakt, że presję społeczną najwięcej z nich wskazało dopiero na 4 miejscu. Inny czynnik (satysfakcję i samozadowolenie) wskazał tylko jeden badany (rysunek 1).

Rysunek 1

Odpowiedzi respondentów na pytanie: Co skłoniłoby Cię do wysiłku stosowania zasad zrównoważonego rozwoju w codziennej praktyce życiowej? (Uszereguj według stopnia ważności, przypisując wagę 1 temu czynnikowi, który uważasz za najważniejszy, 2 – mniej ważnemu...)

Rzeszowscy rolnicy poszukują nowych możliwości działania w realiach społeczno-gospodarczej sytuacji terenów wiejskich. Prawdopodobnie widzą dla siebie szansę także w programach rolno-środowiskowych. Programy te prezentowano szeroko w rolniczej prasie oraz w mediach, a teren Podkarpacia był jednym z wytypowanych dla ich pilotażowego wprowadzania w warunkach polskich. Obecnie programy rolno-środowiskowe mogą być realizowane wielopłaszczyznowo na terenie całego kraju, generując korzyści środowiskowe i finansowe dla podejmujących je rolników. Z przeprowadzonych badań wynika jednak, że wśród ankietowanych na terenie Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale rolników nie wie o nich aż 20% badanych, w tym wszyscy z wykształceniem podstawowym, (tabela 5).

Tabela 5

Wyniki badań wybranych aspektów znajomości zasad zrównoważonej produkcji rolniczej

Pytanie	Płeć				Wykształcenie								Ogółem	
	Kobiety		Mężczyźni		Podstawowe		Zawodowe		Średnie		Wyższe			
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
Czy wiesz, co to są programy rolno-środowiskowe?*	83	17	81	19	(-)	100	37	63	73	27	71	29	82	18
Jakie działania obejmują programy rolno-środowiskowe*?	83	17	53	47	50	50	42	58	47	53	93	7	64	36
Co to jest Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej*?	78	22	44	56	50	50	37	63	47	53	93	7	56	44
Czy nawożenie w twoim gospodarstwie poprzedza okresowe badanie gleby?	39	61	34	66	50	50	10	90	40	60	64	36	36	64
Na czym polegają ekologiczne metody produkcji rolniczej*?	61	39	53	47	50	50	42	58	60	40	50	50	56	44
Czy należy chronić lokalne odmiany roślin uprawnych i rodzime rasy zwierząt?	94	6	97	3	(-)	100	53	47	67	33	57	43	96	4

*Oceniano prawidłowość odpowiedzi; tak – odpowiedź prawidłowa; nie – odpowiedź niezgodna z definicją lub określeniem ogólnie przyjętym w literaturze.

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety.

Warunkiem realizacji programów rolno-środowiskowych jest przestrzeganie Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej. Jego znajomość stwierdzono u 44% ankietowanych. Interesującym wydaje się fakt, że do wpływu poziomu wykształcenia na prawidłowość odpowiedzi można tym razem dodać jeszcze zróżnicowanie według płci badanych. Kobiety procentowo stanowiły grupę lepiej poinformowa-

nych w tej materii. Stwierdzona różnica między płciami wynosiła 34%. Pomimo dość wysokiego wskaźnika deklaracji związanych ze znajomością Dobrej Praktyki Rolniczej, tylko 36% ankietowanych przestrzega podstawowego warunku, wykonując coroczne badania zasobności gleby w składniki pokarmowe przed sporządzaniem planu nawożenia w gospodarstwie. Ich działania, w przypadku przenawożenia, mogą powodować degradację gleb i eutrofizację wód powierzchniowych i podziemnych. Wg przeprowadzonej ankiety, takie zagrożenia przypisać można najrzadziej rolnikom z wykształceniem wyższym. Wśród badanych rolników rzeszowskich niewiele ponad połowa wykazała się w pytaniu otwartym wiedzą na temat ekologicznych metod produkcji rolniczej. Natomiast prawie 100% ankietowanych wskazało na potrzebę ochrony lokalnych odmian roślin uprawnych i rodzimych ras zwierząt, co wydaje się wskazywać na zrozumienie między innymi najlepszego dostosowania tych organizmów do rodzimych warunków produkcji rolniczej, a także chęć ochrony tego aspektu historii i kultury regionu (tabela 5).

Podsumowanie

Rolnictwo zrównoważone powinno mieć duże szanse rozwoju. Istotnym warunkiem powodzenia tych szans jest prowadzenie stałej działalności edukacyjnej na obszarach wiejskich. Ocena poziomu wiedzy rolników na temat zrównoważonego i trwałego rozwoju pozwala twierdzić, że jest ona ciągle niewystarczająca. Nauczyciele szkół rolniczych, a także doradcy Ośrodków Doradztwa Rolniczego często nie rozumieją, jak ważne znaczenie w wychowaniu młodzieży i oddziaływaniu na ludzi dorosłych ma obecnie edukacja ekologiczna i szerzej pojęta edukacja dla zrównoważonego i trwałego rozwoju. Pilne budzenie świadomości i umacnianie kultury w tych dziedzinach powinno więc dotyczyć nie tylko – tak jak uważają niektórzy znawcy tej dziedziny – dzieci i młodzieży, ale także dorosłych, będących w zawodzie od wielu lat. Na obszarach wiejskich dotyczy to szczególnie rolników, którzy w związku z charakterem swojej działalności gospodarczej powinni być kreatorami warunków siedliskowych sprzyjających różnorodności biologicznej i stanowić skutecznych opiekunów przyrody.